

Жумашова Г.С., Ташмаматов О.А.

ЧАКАН ШААРЛАРДЫН ЭКОНОМИКАСЫНЫН ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Жумашова Г.С., Ташмаматов О.А.

ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ

G. Zhumashova, O. Tashmamatov

TRENDS IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF SMALL TOWNS

УДК: 433(9).908.39/93

Кыргыз Республикасынын шаар аймактарынын туруктуу өнүгүүсүн баалоо жакында өзгөчө актуалдуулукка ээ болду. Бул тоолуу рельефтин шартында табигый жана техногендик факторлордун өсүшүнө жана глобалдык климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасында бир катар жагымсыз экологиялык, социалдык-экономикалык жана техногендик факторлордун жыйындысы менен, шаарлаштырылган тутумдардын өзгөчө түрү татаал рельефте калыптанып жатат. Мунун бардыгы калк жашаган аймактардын (шаар жана айыл аймактары) социалдык-экономикалык өнүгүүсүн жакшыртуу боюнча конкреттүү сунуштарды иштеп чыгууну талап кылат. Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү чакан шаарларынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизги көйгөйлөрүн ачып берди жана чакан шаарды өнүктүрүү стратегиясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Бардык аныкталган көйгөйлөр жана чакан шаардык калктуу конуштарды өнүктүрүү келечеги чакан шаарлар жана өлкөбүздүн башка аймактары үчүн мүнөздүү. Чакан шаарлардын өнөр жайын өнүктүрүүгө байланышкан көйгөйлөрүн аныктоо үчүн ишканалардын санынын өзгөрүшүнө, бир ишкананын кызматкерлеринин орточо санынын өзгөрүшүнө талдоо жүргүзүлүп, тармактык фактордун таасири каралды.

Негизги сөздөр: шаар, технологиялык мамилелер, мыйзам актылары, башкаруу тутуму, шаардык автономия, шаардык бюджет, каржылоо, инвестиция, ресурс, колдоо.

Оценка устойчивого развития городских территорий Кыргызской Республики в последнее время приобрела особую актуальность. Это связано с усилением природных и техногенных факторов горного рельефа и глобальными изменениями климата. В то же время в Кыргызской Республике при сочетании ряда неблагоприятных экологических, социально-экономических и техногенных факторов в условиях сложного рельефа формируется особый тип урбанизированных систем. Все это требует разработки конкретных предложений по улучшению социально-экономического развития населенных пунктов (городской и сельской местности). Он выявил основные проблемы социально-экономического развития малых городов юга Кыргызской Республики и позволил разработать стратегию развития малых городов. Все выявленные проблемы и перспективы развития малых городов характерны для малых городов и других регионов страны. С целью выявления проблем, связанных с развитием промышленности в малых городах, был проведен анализ изменения количества предприятий, изменения средней численности работающих на одно предприятие, влияния отраслевых факторов.

Ключевые слова: город, технологические отношения, законодательство, система управления, городская автономия, городской бюджет, финансирование, инвестиции, ресурс, поддержка.

The assessment of sustainable development of urban areas in the Kyrgyz Republic has recently acquired particular relevance.

This is due to the strengthening of natural and technogenic factors of the mountain relief and global climate change. At the same time, in the Kyrgyz Republic, a combination of a number of unfavorable environmental, socio-economic and technogenic factors in the conditions of a difficult terrain forms a special type of urbanized systems. All this requires the development of specific proposals for improving the socio-economic development of settlements (urban and rural areas). It revealed the main problems of socio-economic development of small towns in the south of the Kyrgyz Republic and allowed to develop a strategy for the development of small towns. All identified problems and prospects for the development of small towns are typical for small towns and other regions of the country. In order to identify problems associated with the development of industry in small towns, an analysis was made of changes in the number of enterprises, changes in the average number of employees per enterprise, and the influence of industry factors.

Key words: city, technological relations, legislation, management system, city autonomy, city budget, financing, investments, resource, support.

Шаар – адам баласынын улуу жана татаал жаратууларынын бири. Шаарлардын уюштуруу абалы жана калкынын саны боюнча ар кандай типтерге бөлүшөт. Мындай типтеги шаардык уюштуруу деңгээлинин чондугу боюнча эң төмөн болгон шаарлардын бири чакан шаарлар, туруктуу калкынын саны чакан шаарларда болжол менен 10 миңден 50 миңге чейинки, ал эми жалпы 28 млн адам жашайт, же ар бир төртүнчү жаран шаардыктар эсептелет.

Өлкөнү социалдык-экономикалык өнүктүрүү жана калктын жашоо шартын камсыз кылуу (колдоо жана жакшыртуу) үчүн шаарлардын потенциалын натыйжалуу пайдалануу үчүн шаардын, региондун жана жалпысынан өлкөнүн кызыкчылыктарын караган, шаардык саясат деп аталган мамлекеттин иши жүзөгө ашырат.

Коомдо болуп жаткан радикалдуу коомдук-экономикалык өзгөрүүлөр Кыргызстанда шаардык саясатты өнүктүрүү боюнча жаңы парадигма иштеп чыгууну талап кылат [8,5]. Анын негизинде – адамга мамиле жасоодогу коомдун жогорку наркы, өзүн-өзү башкаруу жана негизги шарты катары каралат. Сунушталган диссертациялык изилдөө демографиялык абалды анализдөө, чакан шаарлардын калкынын иш менен камсыз болуу маселелерине, ошондой эле шаардык чарбанын иштөө механизм жана өнүгүү тарыхын бирдей ачып берүүгө арналган.

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Рынок шарттарына ыңгайлаштырылган натыйжалуу экономиканы тү-

зүү чакан шаардын масштабында өнөр жайдын, инфраструктуранын жана шаардык чарбанын башка элементтеринин өнүгүү проблемаларын жана келечегин иликтөөнү максат кылат. Шаардык экономиканы, коомдук жакшы жашоо-турмуш деңгээлин жогорулатуу үчүн зарыл шарты жана кыймылдаткычы натыйжалуу иштөө болуп саналат.

Парадигма – (грек *paradeigma*-мисалы, үлгү), маселелерди коюу модели жана аларды чечүү

Кыргызстандын бүтүндөй экономикасы катары чакан шаарлардын экономикасынын учурдагы өнүгүшү, ошондой эле ачык-айкын туруксуздук, шаардык чарбаны натыйжалуу уюштуруунун илимий негизделген критерийлеринин бузулушу, түзүлүп жаткан рыноктук мамилелерге ыңгайлашуу маселелеринин иштелип чыкпагандыгы менен мүнөздөлөт. Мунун бардыгы шаар чарбасын уюштуруунун натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун издөөнү, бул аймактык мамиле менен байланышкан анын түзүмдүк уюмун өркүндөтүүнү талап кылат.

Калктын агылып кетишинен жана шаарлардын ондогон жылдар бою топтолгон инфраструктураларынын эскиришинен, өндүрүштүк потенциалдын азаюусунан, өндүрүштүк байланыштардын бузулушунан улам келип чыккан терс процесстер уланып жатат. Биздин өлкөдө болуп өткөн реформалар жана рыноктук экономикага өтүүсүнүн баары ушул жаатта социалдык-экономикалык изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн актуалдуулугун шарттады.

Чакан шаарлардын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн, чарбаларынын калыптануусунун жана иштөөсүнүн негиздери ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектеринде кеңири жайылтууга ээ болду. Мисалы, натыйжалуу шаардык экономиканы калыптандыруу маселесин чечүүгө белгилүү экономист-урбанисттердин, атап айтканда, Н.Н. Гутнов, Э.А., Давидович, В.Г. Дмитриева, Э.Я. Ильина, И. А. Кураков, В.Л. Кураков, Л.П. Лаппо, Г.М. Персика, Е.Н. Хорева, Б.С. Яковлева, А.Е. Баранский [2, 58-б.]. жана башкалардын илимий эмгектери арналган. Аларды изилдөөлөрдө шаардык чарбанын иштешинин натыйжалуулугун өнүктүрүү жана жогорулатуу маселелери талкууланат.

Урбанизациянын жана шаардык чөйрөнү өнүктүрүүнүн глобалдуу проблемалары Глазьев В.Л., Гольц Г.А., Ракитского Б., Владимиров В.В., Занадворов В.С., Пивоваров Ю.В., Смоляра И.М., Харвей Д., Яргина З.Н., Яницкой О.Н. [1, 89-б.] жана башкалардын иштеринде чагылдырылган. Ошону менен бирге, рыноктук мамилелерге өтүү менен өнөр жай менен байланышкан методологиялык, методикалык жана практикалык мүнөздөгү көптөгөн аспектилер каралган.

Чакан шаарларда натыйжалуу шаардык чарбаны түзүүнүн процесси али чечиле элек. Теориялык түшүнүк чакан шаарларга мүнөздүү болгон спецификалык

көйгөйлөрдү чечүү маселелерин талап кылат. Мына ушунун бардыгы диссертациялык иштин максатын жана милдетин аныктоого негиз болгон.

Изилдөөнүн максаты. Кыргызстандын түштүгүндөгү шаарларды изилдөөнүн максаты чакан шаарлардын экономикасынын өнүгүү тенденцияларын изилдөө жана аларды өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык стратегиясын калыптандырууда ыкмаларды негиздөө болуп саналат. Максаттын максаты болуп саналганы менен конкреттүү тапшырмалар да белгиленген, атап айтканда:

1. Чакан шаарлардын коомдук-экономикалык абалын изилдөө;
2. Демографиялык кырдаалдын динамикасын изилдөө;
3. Эмгек рыногунун абалын баалоо;
4. Экономиканын структуралык кайра куруу маселелерин изилдөө;
5. Шаардык инфраструктуранын өнүгүү деңгээлин баалоо;
6. Кыргызстандын түштүгүндөгү чакан шаарлардын социалдык-экономикалык мамилелери жана өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү болду.

Методология жана изилдөө ыкмалары. Изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негизин алдыңкы илимий-изилдөө институттарынын жана уюмдарынын жамааттарынын теориялык иштеп чыгуулары жана корутундулары, чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулардын эмгектери, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ченемдик жана нускамалык материалдары, мыйзамдык жана муниципалитеттердин шаар экономикасын өнүктүрүү боюнча ченемдик-укуктук актылары жана ченемдик актылары [8, 23-б.]. Изилдөөнүн жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик статистика комитетинин маалыматтары колдонулган. Иш процессинде изилдөөнүн логикалык, аналитикалык, салыштырма ыкмалары, экономикалык кубулуштарды изилдөөгө системалуу жана комплекстүү мамиленин элементтери, монографиялык изилдөөлөр колдонулган.

Иштин илимий жаңылыгы төмөнкүдөй:

- шаардык калктуу конуштардын колдонуудагы классификациялары системалаштырылган, чакан шаардын маңызын толук чагылдырган шарттар жана өзгөчөлүктөр аныкталган;
- заманбап шаардык инфраструктураны түзүүчү факторлорду классификациялоо жана талдоо менен анын өнүгүүсүнүн учурдагы тенденцияларын бөлүп көрсөтүү;
- шаар профилинин концепциясы шаарды калктуу конуштун аймактык формасынын бирдиктүү комплекси катары кабыл алууну түзүүчү, тигил же бул калктуу конушка гана мүнөздүү жеке мүнөздөмөлөрдүн тизмеси катары сунушталат;

- экономиканы реструктуризациялоону эске алуу менен демографиялык болжолдоолорду иштеп чыгуунун, эмгекке жарамдуу калктын экономикалык потенциалына баа берүүнүн негизинде региондук экономиканын шарттарында чакан шаарларды өнүктүрүү стратегиясынын принциптерин жана критерийлерин иштеп чыккан;

- чакан шаарлардын орун алган социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган жергиликтүү өз алдынча башкаруунун саясатын өркүндөтүү боюнча сунуштар сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Аткарылган диссертациялык иштин практикалык мааниси, изилдөөнүн негизинде шаардык калктуу конуштардын категориясы катары кичи шаарларга мүнөздүү болгон социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн комплекси аныкталгандыгында жана эң негизгиси, аларды кантип ишке ашыруу боюнча практикалык сунуштар берилгендигинде. Изилдөөдө камтылган теориялык изилдөөлөр да практикалык кызыгууну жаратат, анткени алар концептуалдык жактан фундаменталдык пункттарды аныктайт, аларды түшүнүү жана түшүндүрүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын практикалык функцияларын ишке ашырууда компетенттүү укуктук саясатты жүргүзүүнү аныктайт:

1. Чакан шаарлардын учурдагы шаар саясатын өркүндөтүү боюнча методологиялык ыкмалар;

2. Шаардык калктуу конуштарды чакан шаарлар тобуна классификациялоо маселелери;

3. Рыноктук мамилелердин калыптануу шартында жергиликтүү өз алдынча башкарууну мамлекеттик колдоонун зарылдыгы жана мүмкүнчүлүктөрү;

4. Кыргыз Республикасынын кичи шаарларында түзүлгөн демографиялык абалды жакшыртуу багыттары;

5. Өндүрүштүк инфраструктураны өркүндөтүү, чакан шаардык калктуу конуштардын экологиясына оорчулукту азайтуу иш-чараларды жүргүзүү боюнча сунуштар.

Чакан шаарлардын экономикасын өнүктүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөө региондук экономиканы изилдөөдө келечектүү багыт болуп саналат, анткени чакан шаарлар региондук социалдык-экономикалык өнүгүү системасында маанилүү роль ойнойт. Бул көйгөйлөр мамлекеттик деңгээлде да, муниципалитеттердин деңгээлинде да сабаттуу шаар саясатын талап кылат. Өз кезегинде чакан шаарларды өнүктүрүүнүн туура багытын иштеп чыгуу аларда болуп жаткан социалдык-экономикалык процесстер жөнүндө маалыматтын ишенимдүүлүгүнө жана өз убагында иштелип чыгышына көп жагынан көз каранды [4, 35-6.].

Ар түрдүү өлкөлөрдүн жана региондордун чакан шаарларынын проблемалары окшош: бул шаарлар адатта экономикалык өсүш үчүн чектелген ресурстар

менен мүнөздөлөт жана анын диверсификация, кызмат көрсөтүү секторунун өнүгүүсүнүн төмөн деңгээли, алардын калкы азайып жана улгайып баратат, алар жумушсуздуктун жогорку деңгээли менен квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги менен мүнөздөлөт.

Айлана-чөйрөнүн борбору болуу ар бир шаардын маанилүү милдети, бирок бул үчүн кичинекей шаарларда, бул функция көбүнчө эң маанилүү болуп саналат. Борборлор катары чакан шаарлардын ролу айыл калкына кызмат көрсөтүү өнүккөн мейкиндиктин бытыранды болушунун жана айыл жеринде тейлөө тармагынын кыскарышынын шартында өсүүдө. Негизги изилдөөнүн чектөөсү статистикалык маалыматтардын жетишсиздиги, шаар менен айылдын ортосундагы мамилени мүнөздөйт.

Ошентип, изилдөө төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет:

- 1) Чакан шаарлардагы оор демографиялык кырдаалды калктын жашоо сапатын жогорулатуу боюнча иш-чаралардын комплексин жүргүзүү жолу менен гана оңдоого болот, мында болжолдоо жана стратегиялык пландаштыруу ыкмалары тиешелүү роль ойноого тийиш.

- 2) Чакан шаарлардын эмгек ресурстары азыркы учурда жакынкы өткөн мезгилден мураска калган эмгек ресурстарын пайдалануу системасынын таасиринде турат, ал жумушчу күчкө болгон суроо-талаптын өсүшү, анын сапатына талаптын жетишсиздиги жана экономикадагы коргонуу комплексинин олуттуу үлүшү менен мүнөздөлөт;

- 3) Чакан шаарларда эмгек рыногун калыптандырууга тоскоол болгон жагдайлардын бири болуп өзгөчө экономикалык кыйынчылыктарды башынан өткөрүп жаткан коргонуу комплексине кирген шаарларды түзүүчү көптөгөн ишканалардын болуш саналат.

- 4) Кыргызстанда өнүккөн индустриалдык өлкөлөрдүн критерийлерине жооп берген экономикалык структураны түзүү объективдүү түрдө башкаруунун бардык деңгээлдеринде: мамлекеттиктен муниципалдыкка чейин илимий негизделген өнөр жай саясатын жүргүзүүнү талап кылат.

- 5) Муниципалитеттин туруктуу жана толук өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн анын профилин аныктоо зарыл. Шаарды социалдык-экономикалык өнүктүрүүгө багытталган бардык кийинки иш-чаралар шаардын профилин эске алуу менен пландаштырылышы жана жүргүзүлүшү керек.

Өнөр жайдын өнүгүшү экологиялык көйгөйлөрдүн көбөйүшүнө алып келет, аларды чечүү кошумча материалдык чыгымдарды талап кылат. Чакан шаарлардын оң өзгөчөлүгү жаратылышка жакындыгы, өнөр жай өндүрүшүнүн төмөн концентрациясы менен шартталган салыштырмалуу жагымдуу экологиялык кырдаал болуп саналат, бул экономиканын төмөн-

дөшү учурунда өзгөчө байкалат. Өнөр жай комплексинде түзүмдүк кайра куруунун артыкчылыктуу багыттары биринчи кезекте бузулган технологиялык жана өндүрүштүк-экономикалык байланыштарды калыбына келтирүүгө жана чыңдоого, өндүрүштү технологиялык жана техникалык жактан жаңылоого, транспорттук, энергетикалык жана сырьелук жана салык жүгүн кыскартууга, тармактарды техникалык жактан кайра жабдуу жана өнүктүрүү максатында коргоо өнөр жайынын илимий-техникалык ресурстарын, өндүрүштүк илимдин позитивдүү негиздери жана иштеп чыгуулары болуп саналат.

Адабияттар:

1. Ахиезер А.С. Город и диалог. // Культурный диалог города во времени и пространстве исторического развития. - М.: Мир культуры, 1996.
2. Город: проблемы социального развития. / Под ред. А.В. Дмитриева. - Л., 1982. - 174 с.
3. Дылдаев М.Н. Эколого-экономическая оценка устойчивого развития урбанизированных систем Кыргызской Республики. Дисс. на соискания ученой степени доктора географических наук. - Бишкек, 2019.
4. Концепт проекта «Содействие инициативам для малых городов и поселков городского типа в Кыргызской Республике» «Сорос-Кыргызстан» - www.soros.kg
5. Национальная стратегия развития среды Кыргызской Республики за 2018-2040 годы. - Бишкек, ноябрь, 2014.
6. Национальный доклад Кыргызской Республики «по жилью и устойчивому развитию городов и населенных пунктов Кыргызстана» за 2014-2024 годы.
7. Планировка и застройка малых городов. - М., 1975.
8. Руководство по проектированию малых городов в системах расселения. - М., 1979.
9. Урбанизация в Центральной Азии: вызовы, проблемы и перспективы. - Ташкент, 2013.
10. Жумашова Г.С. Особенности развития малых городов в Кыргызстане. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. - №.11. - С. 215-218.